

Toespraak Frank E. Blokland, 10 oktober 2015
Onthulling 10e muurgedicht Stichting Archipelpoëzie

Goedemiddag,

Het is een hele eer om het prachtige gedicht getiteld 'Laat' van Leonard Nolens vereeuwigd te zien in mijn lettertype op de jubileummuur, die zo mooi gesitueerd is tussen de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten en Museum Meermanno. Het is een oude muur, maar ook het lettertype is ondertussen al bijna dertig jaar oud. Ik begon met het ontwerpen ervan in 1986. De eerste reeks tekeningen voor DTL Documenta maakte ik uit de hand op papier. Het omzetten van de getekende letters naar digitaal formaat was toentertijd nog niet weggelegd voor een zelfstandig letterontwerper. Het Duitse IKARUS-systeem dat draaide onder UNIX en waarmee handmatig de contouren van getekende letters via een 'lens-cursor' naar digitaal formaat konden worden omgezet, kostte een slordige DM 250.000. Dat was dan wel inclusief alle hardware. Een technisch veel beperkter, maar tevens veel goedkoper alternatief was het maken van een bitmapversie. Hierbij werden – gebruikmakend van relatief eenvoudige software- letters pixel voor pixel op het beeldscherm opgebouwd. Dat was een intensieve en tijdrovende klus en het beeldscherm waarop ik werkte was slechts negen inch groot (klein). In die tijd heb ik voor eens en altijd geleerd dat het tussentijds opslaan van data de moeite loont (nadat ik ongewild een niet gering aantal gepixelde letters naar de eeuwige digitale jachtvelden had zien verdwijnen).

Ik heb de bitmapversie van DTL Documenta tegen het eind van de jaren tachtig gebruikt voor het zetten van een aantal boeken, waaronder een catalogus voor het Museum De Lakenhal te Leiden. Tijdens het opmaken van de catalogus bleek een aantal karakters te ontbreken en die maakte ik er ad-hoc bij. De computers in die tijd waren nog niet zo krachtig en het beschikbare geheugen was beperkt. Het gevolg hiervan was dat bij de tekstcorrectie van de catalogus de cursor van de Mac SE eenmaal per minuut uit- en aanging. De correctie duurde een hele nacht.

De bitmapletters hadden een beperkte resolutie en konden alleen voor kleine corporsen worden gebruikt, anders werden de rafels zichtbaar. Voor het uitvergrooten van letters, zoals hier op de muur van de Kanonstraat, zouden de bitmaps feitelijk onbruikbaar zijn geweest. De nu toegepaste letters hebben

contouren die ongelimiteerd uitvergroot kunnen worden. In 1989 begon ik met het maken van deze outlineversie, wat mogelijk was omdat de benodigde hard- en software in rap tempo beter betaalbaar werden.

In 1992 kwam de outlineversie van DTL Documenta op de markt. Deze is van het begin af aan een succes geweest. Het Nederlands Openluchtmuseum Arnhem was een van de eerste klanten en gebruikt het lettertype nog steeds. Later volgden onder andere het Haags Gemeentemuseum en gedurende zo'n tien jaar was DTL Documenta de huisletter van het Rijksmuseum (voordat het het 'Rijks Museum' werd). Tegenwoordig is het bijvoorbeeld ook de huisstijlletter van het Teylersmuseum.

DTL Documenta is gebruikt voor vele publicaties. Eind 2013 / begin 2014 werd de nieuwe Gotteslob, het gebeds- en gezangboek van de Katholieke kerk in Duitsland en Oostenrijk, gepresenteerd. Er zijn 3,7 miljoen exemplaren gedrukt – op dundrukpapier want iedere Gotteslob omvat 1300 pagina's. Alle tekst is gezet in DTL Documenta; daarmee is Gotteslob voorwaar een fraaie letterproef!

We staan hier tezamen in de Kanonstraat. Zoals u weet, zijn er kanonnen in soorten en maten, en in het geval van historische kanonnen heb je het dan bijvoorbeeld over 'halfponder', 'houwitser', 'artilleriekanon', en 'draaibas' (scheepskanon). Sommige kanonnen kregen (bij)namen als 'Dulle Griet', 'Grote Griet', 'Dikke Bertha', en 'Lange Max'. Volgens Wikipedia is 'de naam Griet is in de Middeleeuwen een veelgebruikte naam voor een wapen met vuurmonden met een grote afmeting'.

De maat van een kogel (en het bijbehorend wapen) wordt uitgedrukt in kaliber. Voordat in de achttiende eeuw de eerste typografische puntssystemen werden ontwikkeld door Franse stempelsnijders Pierre Simon Fournier en François Ambroise Didot, werden de maten van letters in het Nederlands aangeduid met namen als 'Ascendonica', 'Paragon', 'Augustijn', en 'Brevier'. Sommige van deze benamingen werden internationaal ook gehanteerd, maar andere weer niet. In het Frans werd een lettertype van het formaat Paragon 'Petit Paragon' genoemd en Ascendonica was in het Frans 'Gros Paragon'. In het Engels werd Paragon ook aangeduid met 'Paragon', maar Ascendonica daarentegen werd 'Double Pica' genoemd. Het was in die tijd niet gemakkelijk om maat te houden. ;-)

De benamingen van de lettergroottes kon gebaseerd zijn op hun toepassing. Brevier was een klein corps dat werd gebruikt voor het zetten van breviertjes

(dat is een Katholiek gebedenboek, opgeplitst in vier delen: voor elk jaargetijde één). Ze konden ook verwijzen naar de auteur (zoals Cicero) of naar de regio waar het type letters (oorspronkelijk) vandaan kwam (zoals 'Canon d'Espagne').

Er waren dus ook 'canonnen', maar dan beginnend met een c in plaats van een k. In het Frans heeft canon ook de betekenis van een vuurmond, maar bij letters werd –voor zover ik weet– hiermee verwezen naar de richtlijn van een mis. In Christoffel Plantins verslag over kalligrafie en drukken, door hemzelf uitgegeven te Antwerpen in 1567, schrijft hij dat sommige lettertypen die werden gebruikt voor missalen (misboek) 'Canon' of 'Petit Canon' werden genoemd. Er waren ook groottes die aangeduid werden met 'Gros Canon'. Dat was pas écht grof geschut voor een misboek; de letters hadden een x-hoogte van maar liefst vijf millimeter!

De beroemde Frans-Renaissancistische stempelsnijder Claude Garamont sneed een 'Gros Canon Romain' die Plantin toepaste. Hij vroeg aan de Zuid-Nederlandse stempelsnijder Hendrik van den Keere om, om economische redenen, daarvan een versie met korte stokken en staarten te maken: de zogenaamde 'Moyen Canon Romain'. Ik heb de Gros en Moyen Canon onderzocht en de horizontale proporties van de letters zijn duidelijk gestandaardiseerd. Niet alleen voor het gebruik van gefixeerde gietflesregisters maar zelfs voor de toepassing van gestandaardiseerde strengen koper voor de productie van de matrijzen. Dit onderzoek maakt deel uit van mijn promotieonderzoek aan de Universiteit Leiden naar de standaardisaties en systematiseringen in de Renaissancistische fontproductie en de invloed hiervan op de proporties en details van letters. Geïnteresseerden verwijs ik graag naar mijn blog <<http://www.lettermodel.org>>.

Mijn hypothese is dat de graveurs en stempelsnijders die in het Italië van de vijftiende eeuw de op de Humanistische minuskel geënte 'romeinse letter' produceerden, dit deden op het systeem dat Gutenberg en consorten reeds ontwikkeld hadden voor de gotische 'textura quadrata'. Deze hypothese staat min of meer haaks op het alom aanvaarde, doch ongefundeerde, idee dat de handgeschreven Humanistische minuskel door de Renaissancistische stempelsnijders puur op het oog werd vertaald naar drukletters.

Door de opkomst van de romeinse letter in het vijftiende eeuwse Italië werden de gotische letters niet meteen overbodig. Liturgische werken werden nog lang gedrukt in textura's en rotunda's, en voor Humanistische boekwerken werd de

romeinse letter gebruikt. In de loop van de tijd werd de romeinse letter ook ingezet voor liturgische werken en het gebruik van DTL Documenta voor Gotteslob kan in die traditie gezien worden.

Volgend jaar komt een nieuwe Lutherse bijbel in Duitsland uit, ook gezet uit DTL Documenta. Ik vind dat een mooi voorbeeld van oecumene. Afgelopen zomer heb ik speciaal voor de Lutherse bijbel –23 jaar nadat het lettertype op de markt is gekomen– de halfvette en vette cursief met bijbehorende kleinkapitalen ontworpen. Ik ben dus niet zo snel en heb de neiging om in onze tijd, waarin alles steeds sneller gaat, meer en meer de tijd te nemen. Het gedicht van Leonard Nolens dat hier wordt onthuld, past wat dat betreft ook bijzonder goed bij het lettertype (en vice versa).

Dank u wel voor uw aandacht.